

УДК: 637.2.024.477(11)

**МАСЛОБІЙКИ XIX – 1-ї пол. XX ст. У ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО
СТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»:
ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ****Шкіра М.В., Жам О.М.**

(Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»)

У статті аналізується колекція ручних маслобійок XIX – 1-ї пол. XX ст. Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Приділена увага будові, техніко-конструктивним особливостям маслобійок.

Ключові слова: маслобійка, музей, колекція, конструкція, матеріал, техніка, виробництво.

Серед чисельних і різноманітних колекцій Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» помітне місце займає зібрання ручних пристроїв для виготовлення вершкового масла XIX – 1-ої пол. XX ст. Вони ще не були об'єктом спеціальних наукових досліджень, що і обумовило вибір даної теми. Метою цього дослідження є введення до наукового обігу інформації про музейне зібрання маслобійок, а також його коротка характеристика.

Історія ручної маслобійки нараховує понад 2 тисячі років. Найдавнішим різновидом пристроїв для збивання вершкового масла вважається маслобійка товчачна, ударним механізмом якої є рухомий товчач. Такі маслобійки прості за конструкцією, міцні та довговічні. Проте основна їх перевага – незначна затрата сили і матеріалу на виробництво. Виготовлялися маслобійки з дерева міцних порід (дуба) у формі діжечки, циліндра або усеченого конуса. Корпус маслобійки міг бути цільнодовбаним або набиратися з клепок. Зверху маслобійка накривалася кришкою. Через отвір в кришці проходив дерев'яний товчач із дерев'яним диском на кінці. Використовувалися товчачні маслобійки переважно в домашньому селянському господарстві. Для роботи маслобійку нерухомо встановлювали між но-

гами і, рухаючи товчач вверх-вниз, збивали масло.

Процес цей був не складним, але тривалим і одноманітним. У зв'язку з цим, вчені-винахідники намагалися вдосконалити традиційну товчачну маслобійку та налагодити промислове виробництво пристроїв для виготовлення вершкового масла. У XVIII–XIX ст. набули популярності товчачна маслобійка Ліндсея, обладнана гвинтоподібним товчачем із залізної стрічки, та маслобійка Гуссандера, що складалася із жерстяного, прикрученого до підлоги циліндра і товчача у формі круглого пустотілого стрижня з парою горизонтальних ручок. У цей час з'являється новий вид пристроїв для виготовлення масла – ударна маслобійка з особливим обертальним механізмом, розміщеним на вертикальній або горизонтальній осі. Використовувалися такі маслобійки переважно у великих господарствах, за добу переробляли 100-400 літрів молока [2]. У міському домашньому побуті набули популярності невеликі маслобійки, робота яких базувалася на обертанні та коливанні самої маслобійки або внутрішнього механізму. Такі маслобійки могли збивати мінімальну кількість масла і не потребували великих затрат сили.

У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» представлені маслобійки двох ви-

дів: нерухомі товкачні (13 одиниць) і рухомі коливальні (1 одиниця).

Формувалася музейна колекція маслобійок впродовж 50-х рр. XX ст. – поч. XXI.

Перша маслобійка (інв. №ПХІМ-3362) надійшла до музею в грудні 1958 р. Її було виявлено під час експедиції в с. Помоклі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Вона циліндричної форми, цільнодовбана, невелика за розмірами: висота 33 см, діаметр – 18 см. Датується кін. XIX ст. [1].

В 1963 р. Музейне зібрання поповнилося двома маслобійками (інв. №Е-110, ПХІМ-5014) бондарського виробництва, датованими 20-ми рр. XX ст. Обидві маслобійки виготовлені з дубових клепок, скріплених ззовні двома обручами, причому перша – залізними, а друга – лозовими. Дно у маслобійок круглої форми, пласке. Маслобійка (інв. №Е-110) за формою нагадує діжечку, маслобійка (інв. №ПХІМ-5014) має форму зрізаного конуса.

Про першу маслобійку відомо, що її придбала жителька с. В'юнище Переяславського повіту Полтавської губернії Одарка Карпівна [прізвище невідоме] в 1903 р. на базарі в с. Циблі Переяславського повіту. Згодом – передала дочці Пакиль Афанасії Степанівні 1878 року народження, яка користувалася нею до 1945 р.

Маслобійку (інв. №ПХІМ-5014) виготовив житель с. В'юнище Лукавенко Гаврило Никифорович у 20-х рр. XX ст. на замовлення односельця Бойка Якова Юхимовича 1882 року народження. Конструкція маслобійок подібна: зверху корпус накривається дерев'яною кришкою з отвором у центрі, в який вставляється ручка з дерев'яним диском на кінці. Маслобійки відрізняються розмірами. Маслобійка (інв. №Е-110) має висоту 27 см, діаметр дна 18 см, діаметр верху 13 см. Маслобійка (інв. №ПХІМ-5014) висотою 40,5 см, діаметр дна – 19,5 см, діаметр верху – 15 см [1].

В різних місцевостях маслобійки

мали свої регіональні назви. Так, наприклад, в с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області маслобійку називали «колотушкою», на Поліссі – «бойкою».

В 1963 р. житель с. Болтна Іванівського району Київської обл. М. Примаченко передав до музею маслобійку-«бойку» (інв. №Е-244), яку виготовив його дід – Василь Вождаєнко на поч. XX ст. Маслобійка має вигляд високої (44 см) і вузької (14 см) діжечки з дубових струганих клепок, стягненої металевим обручем і дротом, дно до уторів. На маслобійку зверху надівається дерев'яний кружечок з отвором в центрі для ручки. До ручки кріпиться «колотушка» – круглий диск на шість отворів [1].

В 1964 р. жителька с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області Параска Архипівна Годун передала маслобійку-«колотушку» (інв. №Е-18), яку виготовив її дід Андрій Васильович Войдашенко наприкінці XIX ст. Маслобійка традиційної конструкції, висота 58 см, діаметр 18 см [1].

В 1969 р. в с. Рудяків Бориспільського району Київської області була виявлена традиційна маслобійка (інв. №Е-493) кін. XIX – поч. XX ст. конусовидної форми (знизу розширена, до верху – звужена), дно до уторів. Маслобійка виготовлена з дубових клепок, зовні стягнена восьма лозовими обручами. Розміри: висота 50 см, діаметр – 17 см [1].

В 1971 р. жителька с. Феневичі Іванківського району Київської області Марія Іванівна Горда передала до музею маслобійку (інв. №Е-908) поч. XX ст. Маслобійка має вигляд невисокої (42 см) конусовидної форми діжечки, розширеної до низу (діаметр дна 16 см, діаметр верху 12 см). Зовні маслобійка стягнута двома металевими обручами та дротом. Внутрішній механізм складається з «колотушки» на 6 отворів, кришки, ручки [1].

В 1972 р. в с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської

області в Параски Манайло була придбана маслобійка-«колотушка» (інв. №Е-1455) кін. XIX – поч. XX ст. Вона складається з діжечки на 11 дубових клепок, скріплених лозовими обручами та дротом, та типового робочого механізму. Розміри маслобійки: висота 43 см, діаметр 18 см [1].

В 1973 р. музейна збірка поповнилася цікавою маслобійкою (інв. №Е-1664), яку виготовив житель с. Термахівка Іванківського району Київської області Іван Юхимович Гончаренко в 30-х рр. XX ст. Маслобійка конусоподібної форми, виготовлена з дев'яти дубових клепок, стягнена трьома металевими обручами. Дно суцільне до уторів. Кришка у вигляді восьмикутника. В центрі кришки отвір, в який вставлений держак. На зовнішньому кінці держака ручка, на протилежному – колотушка на чотири отвори. Розміри: висота 42 см, діаметр дна 17 см, діаметр верху 19 см [1].

В 1977 р. жителька м. Переяслава-Хмельницького Київської області Т.Г. Бойко передала до музею маслобійку (інв. №Е-2336), датовану 30-ми рр. XX ст. Маслобійка ручної роботи, виготовлена з дерева у формі ящика з заокругленими бочками на прямокутній підставці. Зверху ємкість закривається металевою кришкою, через яку проходить металевий стрижень. На зовнішньому кінці стрижня – металева ручка, на внутрішньому – чотири прямокутні пластини «лопатки» [1].

Після тривалої перерви в 1985 р. музейна колекція поповнилася відразу трьома маслобійками. Житель с. Бабачиха Переяслав-Хмельницького району Київської області М.Б. Кузьменко передав до музею маслобійку (інв. №Е-3346) поч. XX ст. Маслобійка має таку будову. У верхню частину високі (50 см) і вузької (20 см) діжечки, складеної з восьми дубових клепок і стягненої трьома металевими обручами, вставлена коротка діжечка з дев'яти клепок і стягнена двома металевими обручами. Через дно меншої

діжечки пропущена колотушка, яка складається з круглого довгого держака і дерев'яного кружка з отвором на кінці [1]. Жителька с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького району Київської обл. Меланія Андріївна Дзюба передала маслобійку (інв. №НДФ-4240), яку виготовив її чоловік на поч. XX ст. Вона дерев'яна, цільнодовбана, циліндричної форми, закривається дерев'яною кришкою. В отвір кришки вставлений довгий (92 см) тонкий (1,7 см см) держак з колотушкою у формі кружка. Розміри маслобійки: висота 43 см, діаметр 18 см [1]. Подібна маслобійка (інв. №НДФ-4227) була виявлена в с. Кружки Чорнобаївського району Черкаської області. Її виготовив житель цього села на поч. XX ст. Від попередньої маслобійки відрізняється розмірами (висота 45 см, діаметр 17 см) і колотушкою (дерев'яний кружок з шістьма отворами).

В 1986 р. житель м. Переяслава-Хмельницький Київської області У.М. Павленко передав до музею типову дерев'яну маслобійку (інв. №Е-3425) поч. XX ст. Маслобійка циліндричної форми, цільнодовбана, знизу стягнена металевим обручем, закривається круглою дерев'яною кришкою, в отвір якої вставлений дерев'яний стержень. На кінці стержня закріплена колотушка овальної форми з чотирма отворами [1].

Цього ж року жителька с. Коврай Чорнобаївського району Черкаської області Галина Іванівна Приймак передала до музею дерев'яну маслобійку (інв. №НДФ-4606) 40-х рр. XX ст., шестигранної форми, зверху отвір прямокутної форми, через який проходить дерев'яний держак з дротяною ручкою на кінці. Розміри маслобійки: висота 35 см, діаметр 19 см [1].

В 2008 р. житель м. Переяслава-Хмельницький Київської області Броніслав Адамович Андрієвський (переселенець з Поліського району Київської області) передав до музею маслобійку (інв. №Е-4307). Маслобійка виготовлена в кін. XIX ст. поліськими майстрами, в

регіоні побутування називалася «масниця». Маслобійка являє собою дерев'яний циліндр, що накривається зверху циліндричним верхняком з отвором посередині, в який вставляється колодушка – дерев'яний стержень з насадженим на нього кружком з отворами. Розміри маслобійки: висота 61 см, діаметр 13,5 см, держак довжиною 71 см і діаметром 1,5 см [1].

Таким чином, у зібранні Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» представлені типові ручні маслобійки кустарного виробництва, виготовлені в 2-й пол. XIX – 1-й пол. XX ст. для потреб домашнього селянського господарства. Переважають нерухомі товчачні маслобійки (13 одиниць). Лише одна маслобійка в музейній колекції обертального типу з ударним механізмом на вертикальній осі. Ручні маслобійки обох типів прості за конструкцією, міцні й надійні у використан-

ні, дешеві та доступні для більшості населення. Вони схожі за формою, розмірами та конструкцією. Всі музейні маслобійки виготовлені з дерева міцних порід (переважно дуба), але різними способами: складені з клепок (10 одиниць), цільнодовбані (3 одиниці), рамкова (1 одиниця). Дерев'яні маслобійки на відміну від металевих і жерстяних краще утримували температуру молока, вершків і не потребували спеціальних внутрішніх кожухів.

Збірка хоч і не чисельна, нараховує 14 одиниць (11 основного та 3 науково-допоміжного фонду), але все ж є важливою складовою фондового зібрання Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Більшість маслобійок зібрані в 50-90-х рр. XX ст. на території Київської та Черкаської областей і в м. Переяславі-Хмельницькому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Фонди. Облікова документація. Інвентарні книги «Е», «ПХІМ», «НДФ».
2. Энциклопедический словарь/ Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890-1907. – Т. 1-41А [1-82], доп. 1-2А [1-4] // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.encyclopedia.ru.

Шкура Н.В., Жам Е.М. Маслобойки XIX – 1-й пол. XX вв. в собрании Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»: формирование коллекции. В статье анализируется коллекция ручных маслобоек XIX – 1-й пол. XX вв. в собрании Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав». Уделено внимание конструкции, технико-конструктивным особенностям маслобоек.

Ключевые слова: маслобойка, музей, коллекция, конструкция, материал, техника, производство.

Shkira N., Zham E. The churn 19th - early 20th century in the collection of the National historical and ethnographic reserve "Pereyaslav": formation of collections. The article analyzes the collection of hand churn 19th century - early 20th century. National Historical-Ethnographic Reserve "Pereyaslav". Attention is paid to the structure, technical and design features maslobiyok.

Keywords: churn, museum, collection, design, material, equipment, manufacturing.